

XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

Kolozsvár, 2017. május 18–21.

Privát nyelviség

(Wittgenstein bogarai)

Szerző:

Jakab Zalán-Tamás

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar, Filozófia szak,
alapképzés, III. év

Témavezető:

dr. Veress Károly egyetemi tanár

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar, Magyar Filozófiai
Intézet

Tartalom

Bevezetés.....	- 2 -
I. Wittgenstein és a közösségi szabálykövetés	- 3 -
II. A csend nyelve	- 6 -
III. Felvonásköz – egy rövid elemzés	- 10 -
Összegzés	- 13 -
Könyvészet	- 14 -

Bevezetés

Ebben a dolgozatban a Wittgenstein által felvázolt privát nyelv problémáját próbálom körüljárni, kontrasztba állítva más elgondolásokkal. A privát nyelv argumentum, egy afféle reductio ad absurdum módszert alkalmazva, Wittgenstein saját nyelvi elképzeléseit támasztja alá, szemben pl. a nyelv reprezentacionalista elképzeléseivel. Jőmagam nem az ezen elgondolások közti vitát szeretném vizsgálni. Ennek megfelelően a privát nyelv koncepcióját nem csak úgy tekintem, mint szemléletes példát, és nem kezelem csak egy bizonyos elmélet igazolására vagy cáfolására szolgáló eszközként. Ehelyett a privát nyelv lehetőségeit igyekszem szemügyre venni, valamint azt, hogy ez a kérdés milyen gondolati utakon tud elvezérelni.

A probléma első megfogalmazásával a következő formában találkozhatunk Wittgensteinnél: „De vajon olyan nyelv is elgondolható volna, amelyen valaki a belső élményeit – érzéseit, hangulatait stb. – saját használatra fel tudná írni, illetve ki tudná mondani? – Talán megszokott nyelvünkön nem tudjuk ezt megtenni? – De nem erre gondolok. E nyelv szavainak arra kell vonatkozniuk, amiről csak a beszélő tudhat; az ő közvetlen, privát érzeteire. Így egy másik ember ezt a nyelvet nem értheti.”¹

Tehát nem pusztán privát gondolatokról van szó, hanem a kizárólag számomra hozzáférhető kválék megnevezéséről. S ez jóval több, mint egy titkosított nyelv, hiszen ez a nyelv valami olyansmire utal vissza, olyansmiből nyeri értelmét, mely emiatt szükségszerűen elzárt a világtól. A kérdés abban áll, hogy milyen módon vonatkoznak a szavak az érzetekre. Mindennapi használatunk során az az érzésünk, hogy a társítás egész egyszerűen magától működik. De hogyan jutunk el odáig, hogy egy érzet szóbeli kifejezése szinte olyan szuggesztív erővel hasson, mint annak viselkedésbeli megnyilvánulása? Miben áll ez a kapcsolat és honnan vehetjük a bátorságot, hogy egy érzet nyers és elementáris megnyilvánulása helyett szavakkal közvetítsük azt: „Hogyan is akarhatok a nyelvvel a fájdalom kinyilvánítása és a fájdalom közé becsúszni?”² Ezek a kérdések a dolgozat során elvezetnek minket egy másik kérdéshez is, amely véleményem szerint a privát nyelv példája kapcsán ugyancsak feltehető: Hogyan lehetséges egy egészen sajátos új értelmet kifejezni, hogyan keletkezik a nyelvben a személyes értelem? A kérdés feltehető így is: bizonyos privát érzetek nyelvben való kommunikálása érthető-e mások számára? Ezekre a kérdésekre kétségkívül pozitív választ adhatunk, de a magyarázatuk ennél jóval nehezebb. Habár igaz,

¹ Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. (Ford. Neumer Katalin.) Atlantisz, Budapest 1998. 243. (135.)

² Uo. 245. (135.)

hogy a kérdés, ebben a formában feltéve, némi erőszakot követ el Wittgenstein írói szándékain, hiszen az így értett privát megértés számára csupán az „érteni látszom” területére vonatkozik,³ de mindenképp egy gyümölcsöző ötletnek tartom.

Elsősorban tehát Wittgenstein eredeti elgondolását szeretném szemügyre venni és bemutatni. Ezt követően – tágítva a kört – megkísérlek egy más, tőle eltérő úton elindulni, ami tulajdonképpen a nyelvi strukturalizmust követi. Ez utóbbi, véleményem szerint, hasznos adalékot kínál a privát nyelv problémájához.

Továbbá fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a dolgozatomban privát nyelvről kétféle értelemben is beszélni fogok. Amint Wittgenstein megjegyzi a kézírataiban, a privát nyelv lehet olyan nyelv, ami több, mint egy titkos nyelv, lévén hogy tartalma eleve kizárja a mások általi megértés lehetőségét. Ez a nyelv *esszenciálisan* privát, hiszen ez képezi lényegi tulajdonságát. De lehet szó egy olyan nyelvről is, mely bár privát, de potenciálisan univerzális, a kanti mintára, ahogyan minden ember egyszersmind az egész emberiséget is képviseli magában: „technique can be private, but this only means that nobody but I knows about it, in the sense in which I can have a private sewing machine. But in order to be a private sewing machine it must be an object which deserves the name sewing machine not in virtue of its privacy but in virtue of its similarity to sewing machines, private or otherwise.”⁴

I. Wittgenstein és a közösségi szabálykövetés

Wittgenstein a privát nyelv felépítését, mint folyamatot részletesen leírja a 256. ponttól kezdődően. Egy olyan nyelv, amely belső élményeket ír le, mely az *én* érzeteimet jelöli szükségszerűen privát kell legyen, mondja ő. Azonban hoz még egy megszorító feltételt, melyben kiköti, hogy egy privát érzetszó olyan érzetre kell vonatkozzon, melynek nincsenek külső megnyilvánulásai. Ellenkező esetben, ahogy ez rendszerint lenni is szokott, érzeteink összekapcsolódnak bizonyos külső megnyilvánulási formákkal, melyek az ok-okozati viszony alapján betekintést nyújthatnak egy harmadik fél privát világába. Tegyük tehát fel, hogy van bennünk egy érzet, mely semmilyen külső testi megnyilvánulással nem jár együtt. Osztenzív definíció segítségével ezt nevezzük „É” érzetnek. Ceremonikusan megjelölve a kérdéses jelenséget, önmagunkban máris rögzítettünk egy kapcsolatot, s ha a jövőben megint jelentkezne a szobán forgó érzet, úgy rögtön tudni fogom, hogy a „É”-t érzem, hiszen elvileg

³ Vö. uo. 269. (142–143.)

⁴ MS 166, 7. (angol kiadás) In G. P. Hacker and P. M. S. Hacker: *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity. Volum 2 of a Analytical Commentary on the Philosophical Investigation*. Wiley-Blackwell 2009. 165.

már ismerem azt. Tehát felállítok egy szabályt. Ugyanakkor ennek csakis úgy van értelme, ha következetesen és helyesen alkalmazom a jövőben is. A szabály biztosítja azt, hogy ne tévesszem össze majd egy teljesen más érzettel, amit pl. még nem neveztem meg. A szabálykövetés tehát a nyelvhasználat sarokköve Wittgenstein esetében. Ez utóbbi azonban jelen körülmények között nem lehetséges, mivel „ebben az esetben nincs kritériumom a helyességre. Az ember szeretné itt azt mondani: helyes az, ami nekem mindenkor helyesnek tűnik. És ez csak annyit jelent, hogy itt ‘helyes’-ről nem lehet beszélni.”⁵ Mégpedig azért nem lehet, mert az általunk felállított kritérium nem objektív, rajtunk kívül álló. Képzelnék el, hogy megint jelentkezik egy bizonyos érzet, amit én újból „É”-nek gondolok. Minthogy elmémen belül egyedüli döntőbíróként uralkodom, így mindenkoron tévedhetetlen is vagyok, nincs ki megcáfoljon. Ezen a ponton a lényegileg is privát nyelv lehetősége számos problémába ütközik.

Egyrészt egy érzet elnevezése ebben az elképzelt vákuumban önmagában is problémás. Wittgenstein itt arra mutat rá, hogy a feltételes privát nyelv beszélője folyamatosan kilép magából, akár azáltal, hogy az „É” érzetet olyan módon próbálja igazolni, ami már eleve egy interszjektív szférába tartozik, akár azáltal, hogy a jól bevett logikai-filozófiai sémákban gondolkodik (amint az „É”-t én valaminek gondolom, azáltal már feltételezem, hogy rendelkezik egyfajta szubsztanciával, van minősége stb.)⁶ Másrészt az emlékezet sem menthet ki a szubjektivitás elkerülhetetlen és folyamatos öngazolásából, hiszen ez éppúgy önreferens, mint a pillanatnyi hit, mely szerint ez az érzet az „É” érzet. Wittgenstein ezt a vonat menetrendjének felidézésével szemlélteti. Az, hogy én felidézem a vonat menetrendjét, nem egyenlő azzal, hogy én azt ténylegesen ellenőrzöm is. Utóbbi esetben független helyre apellálok, míg előbbi csak szubjektív igazolás, s vélekedéssel nem lehet vélekedést megalapozni. Tehát hiába idézzük fel magunkban a menetrend képét, az szintén a szubjektivitás és a bizonytalanság szféráján belül helyezkedik el, s így fennáll a kétely lehetősége. Az elme szféráján belül ebben az esetben tehát nincs különbség aközött, amit helyesen vélek és amit helytelenül, következésképpen nem beszélhetünk sem jelentésről, sem nyelvhasználatról, sem tudásról.

Wittgenstein szerint tehát éppen amiatt nem lehetséges a privát nyelv, mert a privát nyelvet beszélő/építő egyén nem tudja azt konzekvensen használni, mivel nem beszélhetünk *szubjektív tudásról*, ami ezt megalapozná. Egy végtelen körforgásba lennénk így bezárva, ami mégis egyhelyben áll, s csak a saját magunk által kinyilatkoztatott igazságainkat tudnánk

⁵ L. Wittgenstein: i.m. 258. (139–140.)

⁶ Vö. uo. 261. (140.)

makacsul mormolni. Ezért is mondja Wittgenstein, hogy ebben az esetben én tekergetem az óra mutatóit oda, ahonnan az általam vélt helyes időt leolvashatom. Mindezek ellenére alapintuíciónk azt sejtetné, hogy a nyelv szerves kapcsolatban áll a saját szubjektív életvilágunkkal és innen is nyeri jelentésségét. A wittgensteini privát nyelv példája, ebben az értelemben, éppen ennek a cáfolatát célozta meg. Ha nyelvünk szavait privát érzetekre vonatkoznának, nem tudnánk azokat, amint láttuk, használni. Így amellet kell érvelnünk, miszerint bizonyos szavak jelentése nem az egyéni érzetektől függ (vagyis nem attól, amit denotálnak). Ha például azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon a piros szó ugyanazt a piros-érzetet jelöli-e minden ember esetében, azt kell mondanunk, hogy nem ez a lényeges. Itt a paradigmaticus példa a skatulyába zárt bogár.⁷ Az, hogy a bogár szónak, csakúgy, mint a pirosnak, mégis van egy használata, nem annyira a skatulya tartalmától, (a szó jelölésétől) függ. Hadd szemléltessük ezt egy példával: amikor azt kérem barátomtól, hogy adja ide az asztalon lévő piros tárgyat akkor ebben lényegtelen a piros milyenségének érzete. Nem a megjelenő kvália a döntő abban, hogy barátom helyesen értelmezte kérésemet, hanem az, hogy valóban a piros tárgyat és nem egy kéket fogja majd felém nyújtani. Így a nyelvhasználatot Wittgenstein függetleníti a személyes tapasztalatoktól, ezáltal igazolva és megmentve a nyelv interszubjektív jellegét. De kérdéses számomra, hogy ezzel a magyarázattal nem veszítünk-e el mégis valami lényegeset a nyelvből?

Wittgenstein szerint tehát a privát szabály elképzelése értelmetlenség, éppen abból fakadóan, hogy legjobb esetben is csak funkciójának egy illúzióját tudja létrehozni, egy olyan világot, amelyben csak a pillanat van, s legjobb esetben is csak annyit mondhatok biztosan, hogy most 'ezt' érzem. Ezzel szemben egy olyan nyelvnek, amely nem csupán látszat, vannak bizonyos objektív, egyén feletti kritériumai. Ezt Wittgenstein a helyes viselkedésben, illetve a helyes nyelvhasználatban látja. További kérdés, hogy grammatikai szinten ez a szabálykövetés mit is jelent tulajdonképpen.

Az előbb felvázolt gondolatmenet a szigorúbb, kommunitarista olvasatot követi, melynek táborát erősíti tulajdonképpen Kripke is. Eszerint a nyelv csak egy szociális, társadalmi képződmény lehet, s még csak potenciálisan se létezhetnek privát nyelvek úgy, mint azt a nevezetes varrógépet használó Robinson Crusoe. Nincs értelme izolált emberek nyelvhasználatáról beszélni, mivel ők nem támaszkodhatnak a nyelv társadalmi intézményére. A kommunitarista tábor nagymértékben a *Filozófiai vizsgálódások* megelőző, szabálykövetésről szóló részét tekinti döntő jelentőségűnek a kérdésben, s ennek fényében is értelmezi a privát nyelv kérdését. Ennek megfelelően a szabálykövetés definíció szerint

⁷ Vö. uo. 293. (150.)

feltételezi, hogy létezik egy közösség, mely képes megtanítani és kijavítani egy adott viselkedésmintát. Kripke tehát az eredeti képletet némileg tovább relativizálja, hiszen a szabály jövőbeli megismételhetősége egyedül a közösségi megegyezéstől függ, mely már korántsem egy valamilyen személytelen erők által formált szabály.

Ezzel szemben az individualista olvasat felteszi az igencsak jogos kérdést: miért van az, hogy a Crusoe-i példa olyan hatalmas jelentőségű a kommunitarista felfogás számára, mindannak ellenére, hogy Wittgenstein valószínűleg ezt egy triviális kérdésnek tekintette? Nyilván számukra stratégiai jelentőségű az elmélet igazolásához, de Wittgenstein tulajdonképpen még csak a szöveg szintjén sem kötelezi el magát ilyesmi mellett.⁸ Ezt folytatva: vajon nem lehetséges egy személy szabálykövetését megmagyarázni anélkül, hogy egy közösségre hivatkoznánk? Korántsem szükségszerű, hogy ceremónia, gyakorlat vagy használat alatt Wittgenstein társadalmi gyakorlatot értett, hiszen ezt a feladatot éppoly megfelelően ellátja a személyesen kimunkált személyes praxis vagy stílus.⁹ Amint később bemutatom, ennek egyfajta variációját dolgozta ki Merleau-Ponty és a hermeneutika is. Ez lenne dolgozatom egyik fő irányvonala a továbbiakban, ama kérdés mellett, amely a személyes tapasztalat, a jelentés és a nyelv objektív struktúrájának viszonyára irányul. Úgy hiszem, hogy ez a két kérdés előbb-utóbb összeér, s ez jó esetben jelen dolgozatban is be fog következni.

II. A csend nyelve

„A privát nyelv elsődlegesen a belső, szubjektív minőségek jelölhetőségére vonatkozik.”¹⁰ De szeretném feltenni a kérdést egy másik sajátosan privát jelenségre vonatkozóan is, ami legalább olyannyira privát, mint érzeteink, s legalább annyira csalóka is kettősségében. Mindnyájunk által megélt tapasztalat, amikor valami radikálisan új kezd el mocoogni bennünk, s habár nem tudjuk kifejezni azt – mintegy nem tudjuk markunkba szorítani, egyetlen figyelő pillantásunk alá befogni a teljességét –, de mindazonáltal érezzük, hogy ez valahonnan magunkból, belülről született. Vagy vehetjük éppen azt, amivel e dolgozat írásakor is sokszor szembesültem: megtalálni az értelemnek formát adó szót. Ezt a fajta tapasztalatot nem tudja megfelelőképpen magyarázni a wittgensteini elképzelés: a nyelvi

⁸ P. M. S. Hacker tanulmánya érvel emellett. Ld. P. M. S. Hacker: *Robinson Crusoe Sails Again: The Interpretative Relevance of Wittgenstein's Nachlass*. In N. Venturhina (ed.): *Wittgenstein After His Nachlass*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010.

⁹ Vö. uo. 95.

¹⁰ Szabó Imre László: *Wittgenstein filozófiai vizsgálódásai*. Doktori dolgozat. Budapest 2006. 136.

szerkezet és szabályrendszer tulajdonképpen előbbre való, mint az egyéni érzetvilág a jelentés kritériumának szempontjából. Azaz nem az számít, hogy pl. a piros érzete kinek milyen. Nem tudunk beszélni róla, mivel a nyelven túl vagy azt megelőzően van. Wittgenstein ezeket az érzeteket a kimondhatatlan világába utalja. Mit jelent ez? Egyrészt azt, hogy belső megfigyelések segítségével nem vagyok képes felállítani egy rendszert érzeteimről. Nem tudhatom biztosra, hogy van-e különbség a múlt héten érzett fájdalom és a ma érzett között, az ezek által okozott viselkedésformák ugyanakkor segíthetnek a besorolásban. Kevésbé intenzív és látványos érzetknél azonban ez már bajosabban alkalmazható. Honnan tudhatom biztosan, hogy mikor érzem a fenséges érzését? Éreztem egyáltalán mielőtt elolvastam volna Kant erről szóló írását? Egy biztos: Kantban jelen kellett legyen eme érzés, hiszen leírta azt és, mint már láttuk, más skatulyájába semmiképp sem pillanthatott bele. Erre majd még visszatérünk. Másrészt mégis érezzük, hogy adódik valamiféle tudás a belső világunkról, még ha az nem is felel meg az imént felvázolt elvárásoknak. Mivel tehát ez a fajta nézőpont nem tudja kielégítően magyarázni a kérdéses tapasztalatot, az eddigi szemlélet helyett, melynek vektora kívülről befele hatott, most egy fordított megközelítést kell segítségül hívnunk.

Nevezzük kimondhatatlannak azt, amit bár tudok, és tágabban értelemben leírni is megkísérelhetem, de ami természetéből adódóan ellenáll a formalizálásnak. Ezzel több esetben is találkozhatunk: a) amikor meghaladja vagy megelőzi artikulációs készségeinket, b) amikor ez pontosan egybeesik a nyelvvel, c) amikor a hallgatóságos és az artikulált disszonánsak.¹¹ Az első esetben olyan egészes megértésről beszélhetünk, melynek részeit bár explicit módon ismerjük és birtokoljuk, de képtelenek vagyunk ugyanilyen módon egy integratív szemléletbe sűríteni azt. Erre utal Polányi az orvostanhallgató példájával, aki bár elsajátítja az emberi test szerkezetének minden apró titkát, de ez még közel sem egyenlő azzal, hogy egy egészes topográfiai ismeretbe tudja ültetni azt, melyet a gyakorlatban majd felhasználhat. Ennek a spektrumnak a másik végén pedig azt az esetet találjuk, amikor sok másik esőkabát közül szó nélkül, gondolkodás nélkül fel tudom ismerni a sajátomat. Ez a fajta tudás nem fér bele a nyelv véges, artikulált rendszerébe. A b) alatt tárgyalt példák egyike így hangzik: közvetlenül egy levél elolvasása után nem tudom felidézni azt, hogy milyen nyelven íródott annak ellenére, hogy értelme s az általa felidézett megértés megmaradt, hátramaradt elmémben. Az ilyen módon elsajátított megértésnek pedig önmagában van jelentése, s ezzel találkozhatunk pl. az állatvilágban is. Azonban ez a megértés nem felel meg a wittgensteini kritériumnak, s nem is igazolható abból a rendszerből, és nem is feladata neki. Mindennek

¹¹ Vö. Polányi Mihály: *Személyes tudás I. Útban egy posztkritikai filozófiához.* (Ford. Papp Mária.) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994. Gondolkodás és beszéd fejezet. I. Szöveg és jelentés.

ellenére érezhető a működése és kifejtett hatása, s pontosan az artikulált felől közelíthetünk hozzá. De hogyan kapcsolódik ez a kimondhatatlan szféra a nyelvhez?

Mi a kimondhatatlan szerepe a nyelvben? Merleau-Ponty ezt a kérdést a nyelvi strukturalizmus felől közelíti meg, de igencsak sajátos látásmód keretében. Hogyan rendelék jelentést egy privát kifejezéshez, miként tud a nyelv szólni az egyedről, avagy hogyan töltődik fel a nyelv ama Wittgenstein által emlegetett nevezetes bogár által? Míg Wittgenstein a nyelvi struktúra mint egész működési szabályaira helyezi a hangsúlyt, addig a strukturalizmus a jelentés diakritikusságára hívja fel a figyelmet. Más szóval, nincs önmagában álló nyelvi jelentés; a jel úgy fejez ki, hogy a többi jel háttére előtt kirajzolódik, de ez a két szempont önmagában korántsem zárja ki egymást. Nincs tehát szükség egy olyan privát nyelvre vagy „belső szókincs mozgósítására, mely a szavakra és formákra nézve tiszta gondolatokat biztosítana számunkra (...) elég, ha a beszéd életére hagyatkozunk”¹² A nyelv ilyenkor szólal meg igazán, amikor is lemond arról, hogy pusztán a dolgok leírásáról szóljon, s ehelyett kreatívan, autentikusan van. A kifejező beszéd tehát korántsem az, amit elvárnánk a privát nyelv esetében, cáfolatának ellenére is: nem egy megfelelő jel társítása egy adott érzettel. Az ezzel szembehelyezett empirikus nyelv szempontjából az a kreatív nyelvhasználat, amely „feltárja a dolgokban fogva tartott jelentést” csupán csönd lehet, hiszen utóbbi csak megalapított jelentésekkel operál, s így az éppen megvalósuló kifejezéseket nem érheti tetten.

A privát nyelv példájában pedig éppen ez a mozzanat nincsen megragadva megfelelően, nincs elkülönítve egymástól az élő beszéd és a nyelv.¹³ A megfigyelő a nyelvet a múltban látja, mint lezárt jelentések rendszerét szemléli, ezzel elvéteve a „a beszéd sajátos világosságát, a kifejezés bőségét. Wittgenstein viszont túllép a nyelv tőlünk eltávolított, objektívált vizsgálásán, amikor a privát nyelvet a szabálykövetés felől kezdi ki, hiszen ez szervelesen összekapcsolódik a megismételhetőség, folyamatbeliség kérdésével. „Ám fenomenológiai nézőpontból véve, azaz a beszélő szubjektum felől, aki nyelvét egy eleven közösséggel való kommunikáció eszközeként használja, a nyelv újra megtalálja egységét: már nem egymástól független nyelvi tények kaotikus múltjának az eredménye, hanem olyan rendszer, melynek minden eleme a sajátos kifejezés erőfeszítésében áll fenn, amely a jelen vagy a múlt felé fordul, és ezért aktuális logika irányítja.”¹⁴ Bár Wittgenstein is azt veszi

¹² Maurice Merleau-Ponty: A közvetett nyelv és a csend hangjai. (Ford. Szávai Dorottya.) In Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomen, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest 1997. 144.

¹³ Erről ld. még Nyíri Kristóf: Írásbeliség és a privát nyelv-argumentum. In Uő: *A hagyomány filozófiája*. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, Budapest 1994. 100–116.

¹⁴ Maurice Merleau-Ponty: A nyelv fenomenológiájáról. In Uő: *A filozófia dicsérete és más esszék*. (Ford. Sajó Sándor.) Európa Könyvkiadó, Budapest 2003. 39.

észre, hogy senki nem mer kételkedni a másik fájdalmában, amikor az adott pillanatban kinyilatkoztatást nyer, de a példa elsiklik e különbség fölött, holott nem várhatunk a beszélt, kifejező nyelvtől szigorú rendszerszintű formalizmust, hiszen ezáltal éppen lényegétől fosztanánk meg és fordítva. Tehát a privát nyelv számára már eleve teljesíthetetlen kritériumokat támasztottunk, s ezért a kérdés, hogy hogyan valósul meg a privát nyelv, még mindig áll. Hozzátenném, hogy a nyelv és a beszéd egymásra nem redukálhatók, de magukba foglalják egymást: egyrészt a beszéd mindig már egy meglévő nyelvben ölt testet, másrészt, mivel ez a rendszer lényegileg diakronikus és nem teljes, így ennek repedéseit tölti fel a beszéd új jelentéssel. (Az a térkép is, ami 1:1 arányban jeleníti meg a tárgyat használhatatlanná válik, s éppígy a végletekig vitt artikuláció is kezelhetetlenné tenné a nyelvet, ill. ha a percepcióink nem lezárt, akkor az arról szóló leírás miért kellene lezárt és formális legyen?).

Az autentikus vagy privát kifejezésének tehát inkább költészetnek kell lennie. A beszéd aktusában nem hasonlítom össze magamban kifejezőeszközömeimet a kifejezni kívánt tárggyal, s nem is mérem ezt egy külső szabály mércéjéhez azután. E szavak csak beszéd közben kerülnek eléem a beszéd stílusa által. A festő esetében ez a saját stílus elsajátítását jelentené, amit neki magának is meg kell hódítania, ki kell fejlesztenie. E folyamat Merleau-Ponty-nál így van leírva: „Az író és a festő esetében csak utalás van önmaga és önmaga között, a személyes mormolás családiassága, amit belső monológoknak is szoktak nevezni.”¹⁵ Ennek eredménye, mint a stílus egy-egy nyoma a festmény, de erre nem tekint vissza a festő, nem értelmezi, hiszen ő többnek van birtokában, az ezt megszüülő stílusnak. Ezek szerint a festőnek ez csak önmaga privát nyelve, amiben mégiscsak van egy biztos fogódzó: a stílusa! A kifejezőmód burjánzását a stílus fogja össze, s ez nem pusztán egy reprezentációs módszer, hiszen a kép nem kifejezi a jelentést, inkább a jelentés járja át a képet. Ez a teremtő erőfeszítés teszi lehetővé, hogy a festészet nyelvéről beszéljünk, mely képes eddig még nem látott módon kifejezésre juttatni egy adott színt, tárgyat, érzést. Egy olyan látásmód születik meg, mely feloldja az eddigi megszilárdult viszonyokat s valami igazabbat hoz el. Ehhez mégsem számolja fel az ábrázolást (a költő esetében pedig a nyelvet) teljes mértékben, nem is tehetné, hiszen akkor elvesztené kifejezése talaját. S mégsem a megfeleltetés a lényeg, hanem az önmagával adott koherencia, az, hogy megteremti saját világát, saját szabályszerűségeivel („koherens deformáció”). Ha mélyebbre ásunk, eme egységet részint a test átható egyedisége konstituálja, minthogy már a percepcióban megtaláljuk azt az egységet, amit a szellemibe vagyunk hajlamosak helyezni. Viszont az így, a szellemi mögött feltáruló dimenzió egy

¹⁵ M. Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 153.

mélyen perceptív jelentést fed fel, ami foglya az artikulálható konfigurációnak, s mégis mélyen bele van írva. Merleau-Ponty példájával élve, ez nyilvánul meg akkor is, ha egy lapra írunk, egy táblára vagy a homokba: bár mindenkinek sajátos eszközei vannak, de kézírásunk mégis mindig felismerhető. Wittgenstein egy időben megmaradó, a pillanatokban konzisztensen megjelenő ítéletről, értelemről beszél, ezt keresi, s véleményem szerint ezt a feltételt az előbb felvázolt megoldás teljes mértékben kielégíti. Így bár lemondunk a formális szabálykövetés kondíciójáról, de ez mégsem baj, mert mint láttuk, ez egyébként is illogikus elvárás lenne a beszélt nyelv szubsztanciájával szemben. Amikor pedig praxisról beszél, akkor az tulajdonképpen nem pusztán társadalmi gyakorlat, hanem igenis egy nagyon személyes valami. Vegyük a piros szín példáját újfent: látni, hogy valami piros és mondani, hogy valami piros csakis egy individuális átmenet lehet, nem pedig az a fajta kvázi fordítás, amit a II. rész elején tárgyaltunk, azaz a privátból való átlépés a társadalmi objektivitásba.

III. Felvonásköz – egy rövid elemzés

De az ily módon, mintegy a magunk és a nyelv kölcsönös megtermékenyülése által létrejövő kifejezés hogyan lesz interszjektív, mi garantálja érthetőségét? Továbbá milyen az ilyen módon elnyert tudás, hiszen a wittgensteini elképzelésbe nehezen illeszthető be.

Szt. Ágoston a *Lélek Istennel való magányos beszélgetéseinek könyve* c. rendkívül személyes hangvétellű írásában, mint a cím is egyértelművé teszi, egy soliloquiumot, magányos beszélgetést folytat, egyetlen céllal: „Ismerjelek meg, téged, Uram és Ismerősöm; ismerjelek meg, lelkemnek erőforrása. Mutasd meg nekem magadat én vigasztalom; lássalak téged, szememnek fénye. Jöjj, lelkivilágomnak öröme, szívemnek vigassága.”¹⁶ De a vágy Isten fele, bármennyire határtalan is legyen, meddő. Hiába beszél hozzá, mindvégig tudja, hogy a dialógus lehetetlen, s ezért is egy olyan privát nyelvgyakorlatba van bepillantásunk, mely végig vezet az imént leírt fenomenológiai folyamaton. Az itt kimondott és leírt szavak csak számára lehetnek jelentésesek, hiszen az ő hívő szava szól Istenéhez, éppen eme személyes kapcsolat tölti fel azt jelentéssel. A megszólaló személy eme gyakorlatában (*exercitatio animi*) Isten egyben az is, aki meghallja a fohászt, és az is, aki garantálja a mindenkori igazságot. Számára elszakítva lenni tőle, az Igétől, egy úttalan létmód, mely a semmi fele, pusztuláshoz vezet. Egy olyan létezőre irányul, aminek kegye által van a beszélő

¹⁶ Szent Ágoston: *A lélek Istennel való magányos beszélgetéseinek könyve*. (Ford. Némethy Ernő.) Halász és Társa–Royal Press Kiadó, Budapest 1922. 7.

maga is, tehát része van benne, de sohasem teljesen. Ez az Isten mindent lát és mindent hall s maradéktalanul ismeri Ágostont is. De Ágoston mégis érzi a sürgetést, hogy kiejtse ezeket a szavakat. S mintha még mindig hiába ejtené ki, hiszen az ő hangját nem hallja. Azonban a belső szó önmaga mondása által letisztulttá válik s kikristályosodik annak lényege: hogy az már eleve korrelációban áll. Ezen korrelatív dimenzió vonatkozásában, nem rendszer-szinten értve, de Merleau-Ponty és H.-G. Gadamer is valami nagyon hasonlóra gondolnak: „Olyan lépés ez, amely megteremti önnön útját és visszatér önmagában, olyan mozgás tehát, amelynek saját kezdeményezésén túl nincs más irányítója s ami közben mégsem lép ki önmagából, egyre távolabb egyezik önmagával és igazolja önmagát”,¹⁷ ill. „Mivel gondolkodásunk azt, amit tud, nem egyetlen gondolkodó pillanatban fogja át, előbb mindig kénytelen elővezetni magából azt, amit gondol, s mint valami belső önkimondásban, kénytelen maga elé állítani.”¹⁸

„És mennyit fáradtam keresvén téged kívülem – szól Ágoston –; pedig bennem lakozol, föltéve ha kereslek téged.”¹⁹ Magában találja meg az igazságot, de csak nyelv által. A benne levő vágy, hogy Istent megismerje, a nyelv nélkül csak egy tompa űr lenne, hasonlatosan ahhoz, amikor a mi jelölő intenciónk még nincs betöltve a nyelv és a stílus által.

De hogyan lehet az ő tudása ez, ha minden szó, amit kimond, egyszersmind a nyelvi rendszer része is? Ez tulajdonképpen kétrétű kérdés: úgy kell a sajátja legyen, hogy a nyelv szavait használja, és úgy kell a nyelv része legyen s egyszersmind mások által érthető is legyen, hogy az ő tapasztalatait írja le. Nem abban kell keresni a választ, hogy teljesen megfelel-e a kifejezés az én intenciómnak, hiszen a kifejezés sohasem lehet teljes, inkább fordítva. A nyelv azért tűnik teljesnek, mert a mienk, az én kifejezésem. Éppen emiatt a személyes jelleg miatt van az, hogy a beszélő szubjektum számára is ugyanúgy tudatra ébredés a beszélgetés, ez a reveláció maga. „És beledördültél felülről nagy szóval fülem belső hallásába, megtörted szükségemet, és íme, hallottam hangodat.”²⁰ A soliloquium műfajának már inherensen ez a belső beszéd, a koherencia a szíve, mely során a jelentés éppen attól lesz sajátommá, hogy beépül az adott beszédösszefüggésbe. Ezt jelöli Merleau-Ponty a koherens deformáció fogalma alatt. Az új értelem ezáltal eljut a hallgatóhoz de ugyanúgy jut el és lepi meg magát a beszélőt is. „Mert ettől fogva a kifejezés előkészítő lépései – a könyv első oldalai – bekerülnek az egész végső értelmébe és hirtelen, mint ennek az értelemnek – mely

¹⁷ M. Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. 169.

¹⁸ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. (Ford. Bonyhai Gábor.) Osiris Kiadó, Budapest 2003. 468.

¹⁹ Szent Ágoston: *i.m.* 74.

²⁰ Uo. 81.

most került be a kultúrába – a származékai adódnak”²¹ Ha képesek lennénk egyetlen gondolkodó pillanatban átfogni mindent, amit tudunk, úgy nem létezne nyelv a miáltalunk elképzelt módon. Ehelyett mindig fel kell fedoznünk a megbúvó értelmet, ami már mindig is megvolt és a hélix pályájának megfelelő mozgásban nőtt ki az eddigi hagyomány részeként. A koherens deformáció által a folyamat során a jelentés bekerül a nyelvegészbe, mint eredmény, s így már a belső szubjektum együtt mindenki más által is hozzáférhetővé válik ebben a személyközi hagyományban. Hiszen ne feledkezzünk meg arról, hogy Ágostont én olvasom, s egyszerre magamra veszem az írás hangját is. Amennyire privát, olyannyira már eleve számomra, az olvasó számára is megérthető. Ezt a tapasztalatot fenomenológiailag épp az konstituálja, ami Husserl esetében az alteregót is. Itt is ugyanazt az intencionális átlépést kell megtenni, mint amit megteszünk a másik felismerésekor, s elfogadjuk, mint végső fenomént, melyet nem én konstituálok. Mindkettő alapja: „hozzátartozásom a konstitúciót megelőző, pre-konstituált világhoz (...) az igazság fenoménje, mely elméletileg lehetetlen, csak azáltal a *praxis* által ismerszik meg, mely az igazságot *folyton újratelemi*.²² Ez a pre-konstituált dimenzió képes elvileg feloldani az értelemképződés személyessége és a nyelv objektív struktúrája között meghúzódó feszültséget. Ebben a praxisban kiszabadítunk valami inherens értelmet, melyet kifejezésre juttatunk a meglévő véges nyelvi rendszerben, mely a maga belső koherenciája révén értelemmé és igazsággá alakul át. „Amennyiben van értelme annak, amit mondok, önmagam számára egy »másik ember« vagyok, és amennyiben megértem, már nem tudom, ki beszél, és ki hallgatja.” Ebben áll a belső szó értelme is.

Hasonlóan ahhoz, ahogy Ágoston számára Isten is úgy jelenik meg, ahogy neki van, de ezáltal az olvasó számára is feltárulkozik. Így születik meg a hermeneutika által is emlegetett „a dologban való egyetértés”, melynek Merleau-Ponty fenomenológiai leírását adta. Úgy helyezkedünk bele valami másba, hogy közben azt magunkra is vonatkoztatjuk, mi is átalakulunk s elhagyjuk régi önmagunk: „Ugyanis mindenki, aki megismer téged, szeret téged, magát elfeledi; jobban szeret téged, mint önnön magát; elhagyja magamagát, hogy fölötted örvendjen.”²³ Az isteni hang továbbá a negativitást is képviseli, a másságot, ami feltárul a maga másletében, újdonságában, azáltal, hogy a kijelentésben a megszólaltatott dolog eltávolodik a beszélőtől.

²¹ M. Merleau-Ponty: *A nyelv fenomenológiája*. 45.

²² Uo. 48.

²³ Szent Ágoston: *i.m.* 10.

Összegzés

A dolgozatomban megpróbáltam áthelyezni a hangsúlyt a szabálykövetés és emlékezet problémájáról, mivel úgy gondolom, hogy ez a megközelítés egy, a valóságnak nem megfelelő képet fest a nyelvről, mely így sokkal szárazabbnak és személytelenebbnek tűnik. A szabály, bár legyen az kevésbé szigorú, mint pl. egy a priori szabály (esetünkben a használati szabály), attól még üres marad. Ha elvonatkoztatunk a bogártól vagy a nyelvben kinyilvánított dologtól, akkor csak a skatulya súlytalan váza marad vagy egy megfoghatatlan pókháló. Persze a cáfolat érvényes, mivel nincs közvetlen referencia a dobozban levő bogár és a megnevezés között. Sőt, félrevezető az is, ha egy meghatározott és előre adott dologról, önmagában megálló létezőről beszélünk ebben az esetben. Tovább bonyolítva ezt a képzavart, inkább azt mondanám, a skatulyában Magritte gömbje vagy méginkább Schrödinger macskája van. A tudományos megfigyelés jelen esetben annak az aktusnak felel meg, mely képes a konkretizálódott jelentést, ezt a kiteljesedett kijelentést, evidenciát előhívni a hallgatóság végtelen dimenziójából. A privát nyelvről szóló jelenlegi viták hajlamosak betokosodni a Kripke által felvázolt paradigmába, de hova tűnnek ezáltal a felismerés nagy pillanatai? Idegen dimenziók nyílhatnak meg előttünk, a „koherens deformáció” az eddigi meglévő jelentéseinket egy új igazság szerint rendezve valami más csillant fel azok metszéspontján. Ez épp azáltal lehetséges, hogy nyelvünk nem teljes mértékben artikulált, s nem is lehetne soha az. A „néma kifejezési formák” bizonytalansága szervesen kapcsolódik hozzá. Polányi is megjegyzi, hogy egy teljes mértékben artikulált nyelv kezelhetlenné válna.²⁴ Egy kifejezési aktus az eddigiek egy variánsa, mintha a nyelv, ez a szabályszerű konstrukció már hozzám idomulna. Létezik tehát egy olyan hallgatóságos értelem, mely nélkül a nyelv nem lenne organikus, s amelyet Wittgenstein a privát nyelv cáfolatával figyelmen kívül hagyott, annak ellenére, hogy a példa maga ez irányba mutat.

Most már válaszolni tudunk a csend és a nyelv viszonyának kérdésére. A nyelv nem áll a jelentés szolgálatában mindig, de nem is engedi el azt teljesen, a két szféra tevékenyen termékenyíti meg egymást. Polányi is épp ehhez jut el, bár ezt a maga angolszász megközelítésében teszi: „egy nyelvet beszélni annyit jelent, hogy elkötelezzük magunkat e kettős meghatározatlanság mellett”.²⁵ Akik tehát az ‘amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell’ wittgensteini tételt szó szerint veszik, figyelmen kívül hagyják, hogy a hallgatás is valami, hogy ez a kijelentés a maga világában lett kimondva. Helyes értelmezve, a létrát azért

²⁴ Polányi Mihály: *i.m.* 145.

²⁵ Uo. 168.

dobjuk el, mert ezt a rendszert, mely magában teljes mértékben igaz, megismervén igazságát magunk mögött hagyjuk. Hiszen megtudtuk, ebben a rendszerben nem lehet beszélni a privát nyelv, a kifejező nyelv, a személyes megértés kérdéséről. De mindazonáltal nem szabad elfelejtenünk, hogy a létra feljutatott a falra.

Könyvészet

- ÁGOSTON, Szent: *A lélek Istennel való magányos beszélgetéseinek könyve*. (Ford. Némethy Ernő.) Halász és Társa–Royal Press Kiadó, Budapest 1922. (újranyomva)
- BAKER, G. P. and HACKER, P. M. S.: *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity. Volum 2 of a Analytical Commentary on the Philosophical Investigation*. Wiley-Blackwell 2009.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. (Ford. Bonyhai Gábor.) Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- HACKER, P. M. S.: *Robinson Crusoe Sails Again: The Interpretative Relevance of Wittgenstein's Nachlass*. In N. Venturhina (ed.): *Wittgenstein After His Nachlass*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. (Ford. Szávai Dorottya.) In Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest 1997.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A nyelv fenomenológiájáról*. In Uő: *A filozófia dicsérete és más esszék*. (Ford. Sajó Sándor.) Európa Könyvkiadó, Budapest 2003.
- NYÍRI Kristóf: *Írásbeliség és a privát nyelv-argumentum*. In Uő: *A hagyomány filozófiája*. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, Budapest 1994.
- PLATÓN: *Theaitétosz*. (Ford. Kárpáty Csilla.) In *Összes művei*. Második kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest 1984.
- POLÁNYI Mihály: *Személyes tudás I. Útban egy posztkritikai filozófiához*. (Ford. Papp Mária.) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994.
- SZABÓ Imre László: *Wittgenstein filozófiai vizsgálódásai*. Doktori dolgozat. Budapest 2006.
- VERESS Károly: *Bevezetés a hermeneutikába*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2007.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. (Ford. Márkus György.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. (Ford. Neumer Katalin.) Atlantisz, Budapest 1998.